

A fraknói tárház, ahogy Esterházy Pál megalkotta*

Az *Esterházy-kincstár* immár több mint három évszázada olyan fogalom, legenda, amelynek – különleges módon – realitása is van. A kincstárnak a budapesti Iparművészeti Múzeumban őrzött emlékei jól ismertek: a kisebb könyvtárat megtöltő korábbi irodalom mellett a legutóbbi szakkatalógusokban¹ jól követhető az a hatalmas munka, melyet az intézmény munkatársai a tárgyak több évtizedes restaurálása, kutatása során elvégeztek. Jórészt ezen kutatások alapján váltak követhetővé, kimutathatóvá a tárgyak a különböző kincstári forrásokban. Maga az immár muzealizált Esterházy-tárház az eredeti helyén, részben eredeti kontextusában,² az eredeti számozást viselő bútorzattal áll most is a fraknói vár északi szárnyában. A nagy kincstári terem mennyezetéről mumifikálódott krokodil, tengeri lények csontvázai függenek, a szekrényekben pedig az I. világháborút követően Budapestre szállított „kemény mag”, a kincstár legjelentősebbnek tartott műtárgyai hiányában³ a Fraknón maradt, nem kevésbé gazdag gyűjtemény tárgyai láthatók: ötvösművek, különféle anyagokból (drágakő, hegyikristály, elefántcsont, fa, csont, toll) készített *raritások*, festmények és kiemelkedő mennyiségben és minőségben

* A tanulmány az Isabel és Alfred Bader Művészettörténeti Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Jelen szöveg a kőszegi konferencián elhangzott előadás több ponton átdolgozott, továbbfejlesztett változata. Ehhez a legfontosabb kiindulópont Buzási Enikőnek a konferencián elhangzott előadása volt. Ez úton is szeretném megköszönni Buzási Enikő munkámhoz nyújtott értékes támogatását, észrevételeit, valamint nagyvonalú gesztusát, mellyel lehetővé tette készülő kéziratába a betekintést.

1 *Az Esterházy-kincstár textíliái az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében*. Thesaurus Domus Esterhazyanae II. Szerk. PÁSZTOR Emese. Bp., 2010. *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében*. Thesaurus Domus Esterhazyanae. I. Szerk. SZILÁGYI András. Bp., 2014; HORVÁTH Hilda: *Nemzeti kincstárunk, az Esterházy hercegi kincstár 20. századi története*. Iparművészeti Múzeum, Bp., 2014.

2 Az egykor itt elhelyezett levéltár egy része ma Budapesten a MNL gyűjteményében található.

3 A kincstár e részének 20. századi történetéről a legfrissebb összefoglalás: HORVÁTH Hilda: i. m. (1. j.)

automaták, órák, ezüstbútorok. A mai látvány azonban némileg megtévesztő, csakúgy, mint az ismert legjelentősebb műtárgyak, fegyverek, viseletek múltját hangsúlyozó kép.

Az Esterházy-kincstár ugyanis nem a család, a 17. század elején felemelkedő familia kincstára; az 1696-ban létrejövő fraknói tárház – tárgyak és tér, koncepció együttese – egyszemélyes mű: Esterházy Pál alkotása. A sokoldalú és bőkezű mecénás, a magát különböző művészeti ágakban is kipróbáló főúr fontos – hadd legyünk részrehajlók: egyik legfontosabb – műve.

Célunk ezúttal nem elsősorban az egyes tárgyak, hanem a kincstár *per se* vizsgálata: hogyan követhető állományának kialakulása: milyen forrásokból, irányokból akkumulálódott a fraknói tárház tartalma, hogyan artikulálódott mint gyűjtemény az 1696-os új kincstári helyiségekbe való költözésig? Utóbbi elsősorban az alkotó-alakító Esterházy Pál személyére fókuszálva: hogyan követhető az ő viszonya alkotásához? Mi volt a mozgatója Esterházy Pál döntésének, hogy a már apja idején is álló, használatban lévő fraknói tárház helyett új helyiségeket alakítson ki, amelybe – látjuk majd a későbbiekben – pontosan megkomponált módon, előre eltervezett elrendezésben helyezi el kincstárát, arany, ezüst, drágaköves és más „ingó bingó marháját”, azokat a tárgyakat, értékeket, melyekről számos végrendeletében is pontosan rendelkezett?

A fraknói tárház története szempontjából a különböző összeírások, inventáriumok, számlák és szerződések mellett nagyon fontosak azok a források, amelyekben Esterházy Pálnak a kincstárral, annak tárgyaival kapcsolatos gondolatai tükröződnek, elsősorban Esterházy különböző időpontokban készült végrendeletei. Az ezekből kiolvashatók alapján próbáljuk meg rekonstruálni Esterházy Pál fraknói tárházának 17. század végi koncepcióját.⁴

I. Az előzmények – kincsek, tárházak Fraknón és Kismartonban Esterházy Miklós idejében

A kincsek

Esterházy Miklós 1641-ben Semptén kelt végrendeletében sajnálkozva emlékszik meg arról, milyen veszteségeket szenvedett kincstára – „ingó marhái [...], kit felprédáltak, s kit életem s becsületem megtartásaért el kellett költenem” – Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadai miatt.⁵ Esterházy Miklós kincstárának néhány évvel később, 1645-ban, halála után felvett leltára valóban nem

4 A galériáról, képtárról ld. BUZÁSI Enikő tanulmányát a jelen kötetben.

5 [Esterházy Miklós végrendelete, 1641. aug. 14. Sempte], MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. E № 37. Közli: BUBICS–MERÉNYI 1895. 265–276. Hasonlóképpen emlékezik a veszteségekre ESTERHÁZY Istvánhoz – annak házasságkötése idején – írt feljegyzésében. Ld. i. m. 42–43.

feltűnően gazdag.⁶ A végrendeletben említett háborús veszteségek mellett egy további oka is lehet az 1645-ös fraknói kincstár viszonylagos „szegénységének”. Esterházy Pál 1685-ös végrendeletében, majd azt követően nagyszámú további testamentumában is olvasható egy fontos állítás: Esterházy Miklós után bizony tetemes adósságok, zálogba vetett birtokok, ingatlanok és talán ingóságok maradtak az örökösre.⁷ Az 1645-ös lista minden, a főúri háztartásban megszokott tárgytypust felsorol: ékszereket, asztali ezüstműt, a *capellát* – vagyis a kápolna felszereléseként szolgáló liturgikus textíliákat és ötvösműveket –, támadó- és védőfegyvereket, lófelszerelést és házőltözeteket. Mondhatni, „átlagosan gazdag”, ha a 17. századi magyarországi főúri kincstárakhoz hasonlítjuk. Esterházy Miklós azonban nádorként halt meg, az ország talán legnagyobb hatalmú ura volt. Ha összevetjük a korábbi nádor, Thurzó György kincstárával – a sok leány hozományául adott értékeket nem is számítva! – szembevetve a különbség Thurzó javára.⁸ Még látványosabb az eltérés, ha a 17. század első felének másik nagy *homo novus*a, az Esterházy Miklóssal csaknem egyidős, hasonló családi háttérből jövő, hasonlóan nagy ívű karriert bejárt – mellest Esterházy nagy ellenfele – Bethlen Gábor kincstárával vetjük össze a Fraknón 1645-ben összeírtakat.⁹ Bethlen kincstárának értéke akkor is többszöröse Esterházyénak, ha figyelembe vesszük, hogy a gyulafehévari javak valójában egy fejedelmi magán- és egy állami kincstár együttese voltak.¹⁰

A fraknói tárház 1645-ben összeírt tartalma nem tükrözi azt az általános vélekedést, miszerint Esterházy Miklós sikeres házasságai révén tengernyi kincs áramlott az Esterházyakhoz, akik mintegy megörökölték több jeles,

- 6 Inventarium rerum mobilium Nicolai Esterházy in domo thesauraria Fraknensis [1645. nov. 22.]. MNL OL P 108. Rep. 8. fasc. C № 32. További példányai: Inuentarium rerum mobilium ... Conscriptum in Thesauraria domo Arcis frakno dei Secunda Nouembris (et sequestribus) Anno Domini 1645: MNL OL UetC 97:9, valamint MNL NRA Fasc. C 50. № 4; Közlése: THALY Kálmán: *Gróf Esterházy Miklós kincstára 1645*. TT, 6 (1883) 753–767. (Az Esterházy-család cseszneki ágának pozsonyi levéltárában található harmadik példányáról).
- 7 „...noha az mint föllyebis megh irám az östül maratt mobiliakbul igen keués uagyon, sött az mint gondolom ninczenis, igen aprolékos eszközökön kiuöl.” Esterházy Pál 1685-ös végrendelete MNL OL P 108 Rep. 4. fasc. G № 58. fol. 11.
- 8 Gróf THURZÓ György kincstárának leltára, 1612. szeptember 30. Közli: RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás*. Bp., 1879. II. 155–196. Thurzó György kincstára nem elsősorban a típusok, hanem a mennyiség tekintetében haladta meg többszörösen ESTERHÁZY Miklósét.
- 9 BARANYAI Béláné: *Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. augusztus 16-án*. In: Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve, 1959–60. Bp., 1961. 234–257. Esterházy Miklós kincstárából elsősorban a nagy reprezentatív – pohárszéki– sorozatok hiányoztak. Így THURZÓ és BETHLEN kincstárában is tucatos, kéttucatos fedeles kupasorozat volt; előbbinél átlagosan kisebb súlyúak.
- 10 Jegyezzük meg azt a jelen témát is érintő tény, hogy Bethlen ráadásul *uralkodóként* tekintett magára, udvarára. Tárgyi környezetében, luxusfogyasztásában is megnyilvánuló reprezentációját is ehhez szabta.

nagy múltú – legalábbis az Esterházyaknál régebbi múltú – család javait. Bár már ekkor azonosíthatunk néhány olyan emléket, amelyek máig fennmaradtak,¹¹ vagy a későbbi leltárakban követhetők a családi kincstárban, több ma is ismert, jelentős korai emléket nem találunk a forrásban.

A Thurzókig, elsősorban Thurzó Imréig visszakövethető jelentős ötvösművek sokkal inkább a kivételek lehetnek, „kincs-özönről” bizonyosan nem volt szó. A Thurzó-örökségre vonatkozó források alapján úgy tűnik, Czobor Erzsébet igen hatékonyan védelmezte menyé új férjétől a vagyont. A Thurzó Erzsébetnek 1639-ben apai örökségeként átadott¹² ezüstmű mennyisége nem sokkal nagyobb annál, mint amit Esterházy Anna Julianna 1644-ben kapott férjhezmenetelekor.¹³ Ez utóbbi azonban hozomány volt, és nem az apai örökség, amelyre ráadásul akkor már egyedüli élő örökösként tarthatott volna igényt Thurzó Erzsébet. A mennyiség mellett van egy további fontos eleme az átadási iratoknak: az öröklött tárgyakat nem tekintették esztétikai értékkel, jelentéssel bíró műtárgyaknak, sokkal inkább azok összértéke, ezüst esetében a súlyuk volt a mérvadó.¹⁴ E szerint rendelkezett Esterházy Miklós is 1641-ben: az ezüstműveket gyermekei között rendelte felosztani csakúgy, mint birtokaikat.¹⁵ Az Esterházyak kincstárával kapcsolatban élő elképzelés – amely az Esterházy-kincstárban a Miklós nádor házasságai révén megörökölt gazdag kincstárakból akkumulálódó *gyűjteményt* lát – nem igazolható. A 17. század utolsó évtizedében létrejövő Esterházy-kincstár tárgyi állománya és a korábbi generáció(k) kincstárai között nincs kontinuitás, legfeljebb a kincstári anyag

- 11 Mosdókészlet LOSONCZY Antal és BÁTHORY Klára címerével, KÉPÍRÓ Ferenc, kolozsvári ötvös műve, Iparművészeti Múzeum, ltsz.: E 60.14.1-2; Török zászló csúcsa részben aranyozott ezüsből, amelyet Esterházy Miklós 1623-ban zsákmányolt. Iparművészeti Múzeum, ltsz.: E 71.5.
- 12 MNL OL P 108. Rep. 8. Fasc. C № 48/U fol. 73–77. és MNL OL P 108 Rep. 29. Fasc. C № 54. BEDEGHY NYÁRY Krisztina csak 1638-ban kapta meg az atyafiságtól (THURZÓ Ilona és ILLÉSHÁZY Gáspár) az őt, vagyis gyermekeit illető drágaságokat, amelyeket a következő évben adott ki leányának. Ezek tehát valószínűleg a leányt megillető apai javak lehettek. A lista másolata Thurzó Erzsébet eredeti feljegyzésének. Ez arról tanúskodik, hogy 187 gíra (kb. 46 kg) súlyú ezüstöt kellett átadni Erzsébetnek, amelynek elsősorban súlya volt számukra fontos.
- 13 „Mint hogy kgd minapiban tudakozok teöllem az Atjamfianak mennyi ezüst műve jutot volt. En miheltyen ide jeöttem Kereβturra megh nézetem, 139 ghyra s , így nehezek; kgd azért ehez képest tudgya magat alkalmaztatni...” Nádasdy Ferenc Esterházy Lászlónak, Keresztúr 1652. április 14. MNL OL P 124. Mf. 4677, № 00834. A forrás ismeretét VISKOLCZ Noéminak köszönöm.
- 14 A megőrzött „ősi darabok” ebben a generációban nem kapnak hangsúlyt. Általánosnak mondható, hogy akár egy-egy jelentős diplomáciai ajándék továbbra is bármikor el- és becserélhető, továbbadható vagyontárgy volt. Majd csak a 17. század közepén, PÁLFFY Pál nádor végrendeletében (1653) jelenik meg egy adott ötvösmű családban tartásának szándéka. Pálffy Pál végrendelete: RADVÁNSZKY: i. m. (8. j.)
- 15 Par Testamenti C. Nicoalaus Eszterhazy Palatini conditumm in Szempte die 14. Augusti Ao. 1641, MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. E № 37. 1–51, № 47, № 48, 49, 50 (copia).

töredéke esetében beszélhetünk erről. Amit ennél is fontosabb hangsúlyozni: Esterházy Miklós esetében bizonyosan nem számolhatunk a feltételezett gyűjtői attitűddel sem.¹⁶

A tárházak

A fraknói kincstár létrehozását megelőzően bizonyosan működött Esterházy-kincstár Kismartonban: 1628-ban már említi egy forrás különféle lófelszerelések elhelyezésével kapcsolatban a „kys martoni tarhaz”-at.¹⁷ Pál nádor iratai között maradt fenn egy további kismartoni kincstárjegyzék.¹⁸ A keltezés nélküli forrás a családi levéltár legfontosabb iratai mellett egy fekete „vasas ládában az Orsagh Leuelei”-t említi, az irat tehát egy nádor javait sorolja.¹⁹ A levéltár mellett díszfegyverek, lófelszerelés, ötvösművek és ékszerek szerepelnek az összeírásban. Utóbbiak között olyan darabokat említenek, amelyek bizonyosan nem voltak használatban. Nem „kinnjáró”, hanem tipikusan a reprezentáció eszközeiként, diplomáciai ajándékként is szolgáló műveket, elsősorban serlegeket, kupákat, díszfegyvereket találunk közöttük. E forrásnak azonban egyelőre plauzibilis a keltezése: a felsorolt tárgyak között ugyanis néhány olyan is szerepel, amely 1653-ban az Esterházy Ferencnek, Miklós kisebb fiának jutott értékek között azonosítható.²⁰

Fraknó várának egy 1639-es összeírásában azonban nem szerepel kincstárnak vagy tárháznak nevezett helyiség.²¹ Említenek viszont a kápolna után egy „grádics”-ot, amely egy kulccsal zárt ajtajú helyiséghez vezetett, és amelynek

16 KATONA Imre: *A fraknói kincsek*. I. rész. Soproni Szemle, 28 (1974) 217.

17 1628 Die 12 9bris[?], Az kys martoni Tárhazban leueő őregh Rakot Ladában ez minemeő lorá ualo ezközöket raktunk, Azoknak Inuentarioma. MNL OL P 108, Rep. 8. Fasc. C № 48/U, fol. 118–119.

18 Inuentariuma azoknak a Ladaknak, es benne ualoknak, a kik a kis Martoni Tarhazban aito rekesztesben vadnak, MNL OL P 125. IV. 115. köteg, № 11669.

19 Esterházy Miklós 1641. augusztus 14-én, Semptén keltezett végrendeletben is hasonlóképpen szerepel. Ld. MNL OL P 108 Rep. 4. Fasc. E № 37.

20 Például két, „egyben iaro”-nak mondott strucctojás-serleg és egy 18 nagy boglárból álló nyakbavető. Vö. Inventarium rerum aurearum, argentearum, aliarumque mobilium pro parte Ill. D. Comitum Francisci Esterházy factum in arce Frakno 1653. Die 25. Martii, MNL OL P 108. Rep. 7 Fasc. E № 68; Az Esterházy-kincstárban ma is ismert strucctojás-serlegek nem lehetnek azonosak ezekkel az Esterházy Ferencnek juttatott művekkel: a hitelesítő jegyeik és mesterjegyük alapján 1645-, illetve 1665-ben készült művek (Iparművészeti Múzeum, ltsz.: E 68.1, E 60.1/1-2).

21 Inventarium omnium rerum mobilium in Arce Frakno die 8 9bris 1639 consignatum. MNL OL P 108. Rep. 8. Fasc. C № 29. Az 1639-ben a lakóépület (a vár déli szárnyán) legfelső emeletén említett „az kőnjues hassban három io ablak, item io almariom kettő, kiben ó urbariumok uannak, es regi irasok” a családi levéltár egyik csírája lehetett. Megkülönböztették ugyanis az itt található iratokat a magára a Fraknó várra és valószínűleg az uradalomra vonatkozó gazdasági iratoktól, amelyeket a földszinten tároltak, „ahol a kulczar lakik”.

kulcsát a porkoláb őrizte, az összeírók így ide nem jutottak be.²² Hasonló esettel találkozunk Sárvár 1646-os és 1650-es összeírásánál: csak a kincstár „ajtajáig” jutottak az inventálók.²³ Ez alapján lehetséges, hogy az első, Esterházy-féle fraknói tárház volt a leltározók által kihagyott helyiség, esetleg helyiségek.²⁴ 1643-ból származik a legkorábbi ismert irat, amelyben az 1642-ben felszentelt kápolna közelében található fraknói tárházról esik szó, kialakítása valószínűleg az Esterházy Miklós által végeztetett nagyarányú építkezésekkel²⁵ állt összefüggésben.²⁶ Ennek a – most már „tárház”-nak nevezett – helyiségnek a korábbi, 1639-es lezárt szobával való azonosítása azonban a jelenleg ismert források alapján nem lehetséges. A kincstári helyiség(ek?) birtokba vétele 1643–44 folyamán mehetett végbe, a hiányos források alapján is látszik, hogy Esterházy Miklós idején történt meg a családi kincstár Kismartonból Fraknóba költöztetése. Az említett 1643-as jegyzék, illetve egy 1644 szeptemberéből származó összeírás is erre utal. Ez utóbbiban a Fraknóba felvitt különféle ládák tartalmát inventálták: a tárgyak között felismerni Esterházy Miklós halála után felvett kincsei közül többet is, így például a nagy asztali edénykészleteket.²⁷ A Fraknóba való szállítás időpontja is érdekes: egy nappal Esterházy Júlia Anna hozományának – Kismartonból! – történő kiadása után került rá sor.

Miklós nádor halála után három teremben voltak elhelyezve a hátrahagyott kincsek, feltehetően ezek a helyiségek azonosak voltak az 1643-as összeírásban szereplő „tárház”-zal.²⁸ Az 1643-as forrás ugyanis nem szól magáról a

- 22 A tárházak mindenkor közvetlenül az úr felügyelete alá tartozó helyiségek voltak, a kulcsokat a várnagy, porkoláb őrizte. A belépés pedig szigorúan az úr utasításához kötődött, meghatározott céllal történt.
- 23 Sárvárhoz: Buzási Enikő: *Nádasdy Ferenc országbíró rezidenciáinak festészeti berendezéséről*. Számok és következtetések. Sz. 144 (2010) 4. 895–931.
- 24 Hasonló esett meg a sárvári vár 1646-ban és 1650-ben végzett összeírásakor: a tárházi helyiségekbe az inventálók nem léptek be. Az ugyanis az úr fennhatósága alá tartozott, kulcsai a várnagnál voltak, és rajtuk kívül másnak nem volt oda bejárása.
- 25 Verena KEIL-BUDISCHOWSKY: *Zur Baugeschichte von Burg Forchtenstein*. In: *Bollwerk Forchtenstein*. Burgenländische Forschungen, Sonderband XI. 1993. 106–113.
- 26 *Inventarium Thesaurariae Domus Fraknensis Anno 1643 conscriptum*. Farknai Tarhazban valo nemelj dolgoknak Inventariuma, MNL OL P 108 Rep. 8. Fasc. C № 31. 24 tételben jegyeztek fel asztalokon elhelyezett ötvösműveket és ékszereket. Az ezüstművek többnyire reprezentációs célt szolgáló, pohárszékre vagy ajándéknak való kupák, figurális poharak voltak. A fraknói „első”, „régí tárház” helyéről, a déli palotaszárnynak a kápolna közelében lévő lokalizálásáról ld. alább.
- 27 „Az minemő Ladakot vittem föl Fraknoba azokban valo ezközök szama/In anno 1644 die 8 7bris.” MNL O P 108. Rep. 8. Fasc. C № 48/U fol. 114–117.
- 28 *Inventarium rerum mobilium Nicolai Esterházy in domo thesauraria Fraknensis* [1645. nov. 22.], MNL OL P 108. Rep. 8. fasc. C № 32. További példányai: *Inuentarium rerum mobilium ... Conscriptum in Thesauraria domo Arcis frakno dei Secunda Nouembris (et sequestribus) Anno Domini 1645.*, MNL OL UetC 97:9, valamint MNL OL NRA Fasc. 50. № 4. Közlése: THALY Kálmán: *Gróf Esterházy Miklós kincstára 1645*. TT, 6 (1883) 753–767.

helyiségről, 1645-ben viszont három teremet említenek. A tárház első terme után szerepel egy „belső tárház”-nak nevezett helyiség, majd egy „új tárház”, amelynek ablaka is volt, és ahol két asztalon különféle kárpitokat, szőnyegeket írtak össze.²⁹ A fraknoi tárház anyaga feltételezhetően egyfajta „központi” kincstári állomány lehetett; a 17. század későbbi időszakában is mindig itt írják össze a javakat, így például Esterházy Miklós gyermekeinek osztozkodásakor. Annak alapján azonban, hogy Esterházy Orsolya hozományát Lánzséron inventálták 1653-ban,³⁰ valószínű, hogy a család más rezidenciáján is volt jól őrzött kincstár-tárház a 17. század első felében.

II. Esterházy Pál tárházai

1653–1654: Az örökség átvétele

Esterházy Miklós nádor első számú örököse, Esterházy László halála után az ő készpénz- és ingó hagyatékát a két kisebb fivér, Pál és Ferenc között osztották fel. Fraknó és Kismarton Pálhoz került, az ingó holmikat és a pénzt azonban megosztották a két fiú között. 1653-ban végezte el Esterházy Dániel a fraknoi jószág felmérését, és valószínűleg ennek keretében került sor a kisebbik fiú, Ferenc ingóságainak elkülönítésére is.³¹ Esterházy Pál kincseinek legkorábbi ismert inventáriuma 1654 novemberéből is valószínűleg evvel az osztozkodással kapcsolatosan született.³² A két fivér holmijainak leltára mintegy

(Az Esterházy család cseszneki ágának pozsonyi levéltárában található harmadik példányról).

- 29 Az ingóságokat ládákban elhelyezve írja, de közöttük több olyan holmi is van, amely korábbi források alapján napi használati tárgy volt, itt pedig egy ládában, mások mellé helyezve szerepel. Ezek közé sorolhatók a használati, „kinnjáró ezüstművek”, a „cista sexeta” tartalma: nagyszámú ezüst tányér, csésze, gyertyatartó. De itt szerepeltetik a pohárnok kezelésében lévő ezüstöt is, ami csak formálisan volt a tárház része, ténylegesen azonban mindig a familiáris kezelésében volt, és a lakóhelyiségekben tárolták.
- 30 Originale Inventarium in Arce Lansér conservatarum rerum aurearum, Argentearum, Clenodiorum, aliarumque rerum pretiosarum et litteralium Instrumentorum pro parte Domicellae Ursulae Estarhazy perctum. Anno 1653, 22 Marty. MNL OL P 108. Rep. 12. Fasc. Q № 638.
- 31 Anno 1653. die 25 Martii. Inuentarium rerum pertinentium ad Comitum Franciscum Eszterhazi Continentium in Arce Frakno, ordine ut Segnitur, MNL OL P 108. Rep. 7. Fasc. E № 67; Inuentarium pro parte Illustrissimi Domine Comitum Francisci Esterhazi factum in Arce Frakno. 1653. Die 25. Martii. Rerum aurearum, argentearum, aliarumque mobilium, MNL OL P 108. Rep. 7. Fasc. E № 68. Ferenc majd csak 1660-ban, házasságkötése idején veszi kézhez örökségét. Ld. BUBICS–MERÉNYI 1895. 144. Ez éppen három nappal Esterházy Orsolya ingóságainak Lánzséron történt inventálása után történt. Originale Inventarium in Arce Lansér conservatarum rerum aurearum, Argentearum, Clenodiorum, aliarumque rerum pretiosarum et litteralium Instrumentorum pro parte Domicellae Ursulae Estarhazy perctum. Anno 1653. 22 Marty, MNL OL P 108. Rep. 12. Fasc. Q № 638.
- 32 Inventarium rerum omnium Illustrissimi Domini Comitum Pauli Eszterhazi in Arce Frakno

kiegészíti egymást: a sommás leírások ellenére is több esetben felismerhetők az 1645-ben, apjuk hagyatékában már szereplő tárgyak.³³ Az inventáriumok nem csupán luxustárgyakat, kincstári immobililiákat, hanem az igényes főúri háztartás kellékeit is sorolják: házőltözeteket és kocsikat, lovakat, konyhaeszközöket. Mivel egy jogi aktus iratáról van szó, nem pedig egy tárház inventálásáról, az Esterházy Pálnak átadott holmik elhelyezésével kapcsolatban nem releváns ez a forrás: az, hogy ládában álltak a holmik, sokkal inkább a hagyaték átadásával, az elszámolással lehet összefüggésben.

1654 novemberében már ott található a Pálnak jutott tárgyak között a hírneves lavabo-készlet, amely László bátyja vezekényi hősi halálának állít emléket a művészeti mecenatúra kifinomult módján.³⁴ A tudatos szerzeményezés, tárház-építkezés jelenségei azonban csak az 1660-as évektől kezdődően rajzolódnak ki egyre plasztikusabban Esterházy Pál mecenatúrájában, luxus-fogyasztásában.³⁵ A fennmaradt számlák³⁶ és a – szerencsésen – fennmaradt gyűjteményi darabok alapján a végrendeletben leírtak mintegy életre kelnek: a nagy összegek árán megszerzett műtárgyak mellett a mecenatúra gazdag jelenségei mind ennek a tudatosan épített gyűjtői ennek a megnyilvánulásai.³⁷ Az Esterházy Pál iratai között fellelhető számláknak, szerződéseknak, elszámolásoknak a „kincstárba való” tárgyakra vonatkozó tételeit megvizsgálva elmondható, hogy Esterházy Pál az idősebb generációk, így Batthyány I. Ádám, Pázmány Péter, az Erdődyek vagy Nádasdy III. Ferenc és Esterházy másik sógora, Homonnai Drugeth György által is kita-

existentium, Anno 1654, die 16. Novembris juxta Cathalogum infra scriptum, MNL OL P 108. Rep. 8. Fasc. C. № 33NB. Közli: MERÉNYI 1903. 166–179.

- 33 Például az 1645-ben a hatodik ládában (Cista Sexta) letározott „credentiás” láda és szinte teljes tartalma, továbbá két „egybejáró” strucctojás serleg, egy ezüst veretekkel díszített „cista, vulgo” Schreib Tisch és benne egy 18 db drágaköves boglárból álló nyakbavető más azonosítható ékszerek között, ESTERHÁZY Ferencnek juttatva. Esterházy Pál tárgyai között szerepel például a LOSONCZY Antal-féle lavabo, és egy Esterházy Miklós címerét viselő „Sreibtis”.
- 34 Philipp Jakob II. DRENTWETT augsburgi ötvös műve. A tál: Iparművészeti Múzeum, ltsz.: E 60.3. Az Esterházy Lászlót Zöldfikár nevű lován ábrázoló figurális kisplasztika a 20. század második felétől lappang. Vö. *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból...* i. m. (1. j.) Kat. I.15. (SZILÁGYI András)
- 35 SZILÁGYI András: *Egy főúri műgyűjtemény metamorfózisa a 19. században*. Művészettörténeti Értesítő, 43 (1994) 1–2. 95–99.
- 36 Elsősorban Pál nádor iratai között: MNL OL P 125. Pénzügyi és gazdasági iratok.
- 37 A gyűjteménygyarapításnak az utóbbi években feldolgozott egysége, az ezüstműtárgy-kollekciója is ezt támasztja alá: a 32 darabos, Európában is kiemelkedő jelentőségű luxusműtárgy-gyűjtemény 1680 előtt jött létre, a fraknói kincstárban való elhelyezésük pedig kifejezetten a kincstári, gyarapítási célt mutatja. Ld. Stefan KÖRNER: *Mit königlichem anspruch. Glanz, Macht und Mythos der Fürsten Esterházy durch die Silbermöbel der Forchtensteiner Schatzkammer*. In: *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. Wolfgang GÜRTLER – Rudolf KROPF. Tagungsband der 28. Schlaininger Gespräche. Eisenstadt, 2009. 219–248.

posott utat járta tovább.³⁸ A magyar főurak által gyakran foglalkoztatott augsburgi kézművesmesterek és a különböző bécsi ötvösök, órások, de *Silberhandlerek* és *jubilérek* is gyakori szereplői az Esterházy-udvar luxusmechanizmusának. A fennmaradt kincstári tárgyak – ezüstbútorok, ezüstművek és órák, automata szerkezetek – mindezt látványosan igazolják. Az iratokban fellelhető nevek közül több a császári udvar és a birodalmi nemesiség színe-javának is dolgozott, szállított. Az ötvösművek és kincstári műtárgyak tekintetében jól látható, hogy a magyarországi főnemesség számára adottak és elérhetőek is voltak azok a források, amelyekből magas színvonalú, „divatos” iparművészeti tárgyakhoz juthattak.³⁹ A rendszerbe való integrálódás mélysége, mikéntje azonban már az integrálódni vágyó személyiségétől, igényétől is függött. Beszédes példája ennek, hogy Esterházy egyik első ezüstbútora egyben az egész európai ezüstművesség egyik csúcsteljesítménye.⁴⁰ A létrehozásban, megszerzésben azonban nem Esterházy mecénási ambícióit láthatjuk. Egy – mai szóval – át nem vett műtárgyat szerzett meg; jó időben volt jó helyen. A később általa megrendelt, vásárolt hasonló műfajú tárgyak azonban nem mindig érték el ezt a színvonalat.

Az 1660–1696 közötti harminc év egyben Esterházy Pál személyes életpályájának is legjelentősebb, alkotó szakasza. A két folyamat – a pálya, a karrier és a kincstár-gyűjtemény építése – állomásai szoros összefüggésben állnak. Ezt fontos hangsúlyozni, hiszen az 1654-es inventáriumot követő közel harminc évből nem rendelkezünk szisztematikus összeírással Esterházy Pál kincseiről, tárgyi gyűjteményeiről; az időben következő inventárium a nyolcvanas évek közepére tehető. A tudatos, ráadásul korszerű mintákat követő gyűjteményépítés legfontosabb dokumentumai nem az inventáriumok, hanem elsősorban a korábban említett gazdasági jellegű források és a gyűjtői személyiség alakulását dokumentáló másik fontos forráscsoport, Esterházy Pál végrendeleteinek sorozata.⁴¹

38 Máig alapvető mű: TAKÁTS Sándor: *Augsburgi ötvösök munkái törökök és magyarok részére*. Archaeológiai Értesítő Ú.F. 10 (1900) 93–96. Továbbá: KISS Erika: *Nádasdy Ferenc tárházai és kincsei*. Sz. 144. (2010) 4. 933–968. BUBRYÁK Orsolya: *Erdődy Anna serlegesorozata – a források tükrében*. In: *Galavics-émlékkönyv*, 187–204; Továbbá ld. SZILÁGYI András tanulmányát a jelen kötetben.

39 A rendszernek az erdélyi arisztokrácia – elsősorban természetesen a mindenkori fejedelmi udvar és környezet – is része volt. Ld. KISS Erika: i. m. (38. j.) 933–968.

40 David I. SCHWESTERMÜLLER augsburgi mester műve 1659-ből, amely Párizs ítéletét ábrázolja. Fraknó, Esterházy Privatstiftung, ltsz.: K390. Ld.: Stefan KÖRNER: *Une ambition royale le mobilier d'argent des princes Esterházy*. In: *Quand Versailles était meublé d'argent*. Ed. Catherine ARMINJON. Paris, 2007. 169–186. Cat. 28.

41 A végrendeletek és Esterházy gyűjteményeinek kapcsolatára, elsősorban a galériára vonatkozóan ld. BUZÁSI Enikő tanulmányát a jelen kötetben.

Esterházy Pál végrendeletei

Esterházy Pál nagyszámú testamentuma szinte ugyanolyan kerek életművet alkot, mint a nádor mecenatúrájának, műkedvelésének egyéb emlékei. Tartalmuk alapján időnként mintha memoárt olvasnánk: a személyes pálya, a lenyűgözően eredményes gazdálkodás és főként kegyes adományok impozáns, büszkeségtől sem mentes részletezése mellett az utódoknak szóló intelmek részletes és terjedelmes iratai.⁴² Az 1664 és 1695⁴³ között keltezett végrendeletek egymásra épülő művek: egy kezdetben még kimunkálatlanul, de jól kitapinthatóan megjelenő fő gondolat – a majorátus, majd a hitbizomány létrehozása – fokozatosan válik bennük egyre kiérleltebb, érvekkel, érzelmeket sem nélkülöző argumentációval alátámasztott szilárd konstrukcióvá. A birtokok, az ingatlan és ingó vagyontárgyak kötött öröklési rendjének, egy kézben tartásának gondolata már Esterházy Miklós végrendeletében is megjelenik. Akkor még mindenféle törvényi háttér nélkül, tulajdonképpen utódai belátására alapozva teremtette meg Miklós nádor a *majorátust* az Esterházy családban.⁴⁴ Esterházy Pál idején mindehhez – a Magyar Királyságon kívüli példák nyomán – fokozatosan megteremtődött a törvényi háttér is. A hitbizomány létrehozására való törekvés mellett, annak részeként Esterházy Pál végrendeleteiben azonban egy sajátos, második szólam is jól érzékelhető: a hagyományos vagyontárgyak, birtokok mellett fokozatosan válik érzékelhetővé, követhetővé egy speciális „vagyonegység”, a gyűjteményekhez való viszony artikulálódása, a gyűjtői személyiség alakulása.

Ha összevetjük a későbbi testamentumokkal, az 1664-es iratban foglaltak hagyományos módon rendelkeznek az ingóságokról.⁴⁵ A nagyrészt felesége, Esterházy Orsolya révén, annak hozományaként birtokába jutott „aranyműveket” (ténylegesen valószínűleg drágaköves ékszereket) és a készpénzt feleségére hagyta, míg a maga szerzte ezüstműveket egyenlően rendelte szétosztani fiai között Esterházy Pál. A „név” szerint is említett tárgyakat vizsgálva azonban érdekes különbségeket figyelhetünk meg: Esterházy Pál az apjától rámaradt kincseket, amelyek között a legfontosabb „családi” darabokat azonosíthatjuk, kivétel nélkül elsőszülöttjére, Miklóstra hagyományozta.⁴⁶ A „Palkó”-nak ha-

42 Az 1695 előtti végrendeletek és a későbbi, nagyszámú testamentumok közötti fontos különbség, hogy a korábbi példányok többnyire Esterházy Pál saját kezű, magyar nyelven megfogalmazott rendelkezései.

43 Utóbbi testamentumon alapulnak Esterházy Pál későbbi, egészen haláláig, 1713-ig papírra vetett végrendeletei.

44 A témához alapvető: PERES Zsuzsanna: *A magyar „hitbizományi” jog kezdetei*. Doktori értekezés. Pécs, 2009. Különösen 83 skk., 93 skk.

45 Esterházy Pál 1664-es végrendelete. MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. G № 54. Közlése: MERÉNYI 1911. 151–156.

46 „a Losonczy mosdót medenczéstől, a fraknai billicum puska palaczkot, a terra sigillata kupát, a szegény bátyám uram veszedelméről való öreg medenczét mosdótól, a griffmadár-

gyott tárgyak között viszont felismerhető az a „tükrösleány csiga kupa”,⁴⁷ amely a Thurzó-rokonsággal, Orsolya révén jutott az Esterházyakhoz, csakúgy, mint az „Istók”-nak hagyott „gyöngyöskupa”, amely talán a fraknói kincstár másik Petzolt-művével azonos.⁴⁸ A tárgyak közül tehát a kifejezetten Esterházy-, jelenesen apjához, Miklóshoz és László bátyjához köthető műveket tekintette Pál 1664-ben a „központi” családi, a fő rezidenciákkal együtt tartandó tárgyaknak, amelyeket ekkor a már apja által létrehozott majorátushoz rendelt. Az 1664-es végrendelet gyűjtéstörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű irat: a kismartoni galéria és könyvtár mellett említett gyűjteményi egység *Kunstkammer* megnevezése ismereteink szerint elsőként itt olvasható magyarországi forrásban.⁴⁹ Bár jelenleg nem ismert a kismartoni *Kunstkammer* tartalmára vonatkozó forrás, a gyűjteményi egység megléte, a hagyományos tárházi tartalmaktól való elkülönülése nagyon jelentős momentum: az első lépés, amelyben a tulajdonos gyűjtővé válik.⁵⁰ Esterházy Pálnál élete korai szakaszában, kortársait is megelőzve jelenik meg a gyűjteményi egységek ilyen tudatos artikulálódása.⁵¹ Ez gyűjtői tevékenységében, a „gyűjtői életút” további állomásán is jellemző marad: nagyon korszerű mintákat szab, adaptál saját képére, az adott korban már archaikus elemek, jellemzők megtartásával. A folyamat kiteljesedése, a gyűjtői életút és teljesítmény mikéntje, minősége ettől független. Esterházy Pál példája is mutatja, hogy ez utóbbiaknak saját módozataival kell számolnunk egy adott földrajzi, kulturális körben.

körmöt s egyik merő csontos kánnát Miklóska fiamnak hagyom; az öreg táczát, az öreg hójagos ládát és a középső csont kannát, a tükrösleány csiga kupával együtt, és egy öreg mosdó medenczével együtt hagyom Palkó fiamnak. A gyöngyöskupát a kisebbik csontos kánnával együtt, s a mellé hat öreg hójagos kupát, két öreg szabású mosdó medenczével együtt hagyom Istók fiamnak; a hójagos kupákat és az öreg hajó kupát, két mosdó medenczével együtt hagyom Laczkó fiamnak.” [Esterházy Pál 1664-es végrendelete] MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. G № 54. közli: MERÉNYI 1911. 151–156.

47 Hans PETZOLT alkotása, Iparművészeti Múzeum, ltsz.: E 60.15/1-2.

48 Iparművészeti Múzeum, ltsz. E.63.11.

49 Erre a fontos tényre BUZÁSI Enikő hívta fel a figyelmet említett kőszegi előadásában. Esterházy gyűjtői habitusára, gyűjtői életműve alakulására ld. Buzási Enikő tanulmányát a jelen kötetben.

50 A tulajdonos (*Kunstbesitzer*) és a „valódi gyűjtő” (*Kunstkenner*) megkülönböztetése egyben a *mecénás* – tehát kortárs alkotók foglalkoztatása, illetve a többnyire a reprezentáció céljából vásárolt, rendelt, műalkotások körébe sorolható művek létrehozásában játszott szerep –, illetve a *gyűjtő* megkülönböztetése is. Ld. Klaus MINGES: *Das Sammlungswesen der frühen Neuzeit: Kriterien der Ordnung und Spezialisierung* (Museen – Geschichte und Gegenwart). Münster, 1988. 94., legújabban: Francis HASKELL: *The King's Pictures: the Formation and Dispersal of the Collections of Charles I and His Courtiers*. Ed., preface by Karen SERRES. Yale University Press, 2013.

51 Ismereteink szerint az időben legközelebbi *Kunstkammer* a sógor, Nádasdy III. Ferenc pottendorfi javait összeíró 1669-es inventáriumában fordul elő. Ez utóbbihoz ld. a Századok 144. évfolyam 4. kötetében: BUZÁSI Enikő: i. m. (23. j.); VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei*; KISS Erika: i. m. (38. j.)

Esterházy Pál soron következő, 1678-as végrendeletében a korábban felvett *majorátus*, a javak meghatározott renden való örökítésének gondolata és a különböző gyűjteményi egységek elkülönítése még kimunkáltabban, szorosabb összefüggésben áll előttünk.⁵² Sőt, jóval a jogi formula Magyarországon való bevezetése előtt a *fidei commissum* kifejezés is szerepel a végrendelet szövegében.⁵³ 1678-ban „fraknai tárház s levelek, azaz archivium és a kismartoni galeria [...] biblioteca” szerepelnek, a (jövendő) hitbizomány, a fiúágon öröklődő ingó javak körében. Ezeket az „ingó marhák”-at Esterházy „raritások”-nak nevezi, evvel mintegy jelzi, hogy nem csupán kincsekről, pénzzé tehető értékekről van szó, gyűjteményként értelmezi az egyébként sok pénzen szerzett javait.⁵⁴ A várak felszerelését, berendezését – közöttük képeket, tehát akár a *galéria* körébe sorolható értékeket! – elkülöníti, mint amelyek különböznek a korábban említett *raritásoktól*, és amelyek egy-egy rezidencia tartozékaként továbbra is maradjanak használatuk helyszínén.

Az 1685-ös testamentumban a hitbizománynak a korábbiaknál hangsúlyosabb szerepeltetése, a létrehozása melletti érvelés teljes pompájában, kérielt érvekkel alátámasztott gondolati konstrukcióként áll előttünk.⁵⁵ Ez a végrendelet a kincstárépítés és kincsgyűjtés szempontjából is kiemelkedő jelentőségű dokumentum. Esterházy Pál ugyanis külön figyelmet szentelt benne ingó javainak: a végrendelet részeként sorra veszi az egyes tárgy típusokat, hol pontos számmal, hogy körülbelül megadva a tárgyak mennyiségét, „az nagyát” pontosan leírva. Ez önmagában is gondos gazdára vall, olyan tulajdonosra, akinek igen fontosak a birtokolt tárgyak, ráadásul szinte személyesen ismeri mindet. Ez a végrendelet esetében szinte zavarba ejtően aggályos felsorolás akkor válik igazán érdekessé, amikor egy sorban igazolni látjuk az olvasáskor feltámadó gyanút: a töméntelen tárgy listáját Esterházy Pál fejből, emlékezetből vetette papírra: „kik nem iutuan mind eszemben csak obiter tettem itten föl”. A felsorolás és annak rendje, az egymás után álló egységek pontosan úgy következnek, ahogyan azok egy 1685 körüli inventárium-kolligátumban.⁵⁶

52 Esterházy Pál 1678-as végrendelete, MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. G № 55.

53 Bár a jogtörténet az 1687 előtti időszakban csak *majorátust* ismer el. Ld. PERES Zsuzsanna: *Kötött öröklési rendnek alávetett birtokok jogi természete Magyarországon a 17–18. században*. A Pálffy-család birtokai tükrében. In: Ünnepi tanulmányok MÓRÓ Mária Anna tiszteletére. Pécs, 2009. 232.

54 A gyűjtemények tárgyait kellően vonzó, „hasznos jószág vásárlása” érdekében értékesíthetőnek hagyja és a tárgyak pénzben kifejezhető értékét is megadja. A fraknói tárház a maga több mint 200 000 forintot érő tételével Esterházy nem kis büszkeséggel felelgetett hárommilliós vagyonának egyik jelentős tétele is egyben.

55 Solenne et originale testamentum Principis Pauli Esterhazy Regni Hungariae palatini anno 1685..., MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. G № 58.

56 [A fraknói tárház] címzés és borító nélkül, MNL OL P 108. Rep. 8. Fasc. C № 48/6. v. 48/U. Közlése: KATONA Imre: *A fraknói kincstár 1685. évi leltára*. Savaria, 17/18, 1989, 461–502. A közlés nem különíti el a különböző időben, más-más kéz által papírra vetett egységeket, ismétléseket.

Ez utóbbi szerkezete, illetve tartalma pedig visszaköszön a következő, 1693-as inventáriumban.⁵⁷

Esterházy Pál végrendeleteiben a 17. századi európai gyűjtéstörténet egyik legfontosabb, vízvázasztószerű jelensége tűnik fel: a használati (luxus)tárgyak, az udvar, a család rangja, társadalmi szerepeinek tárgyi eszközei és a gyűjteményei – híres emberek, ősök, események emlékezetét fenntartó és művészi, azaz *mesterséges* kivitelezésű, ritkaságszámba menő – tárgyak elkülönülése, önálló egységként való felfogása. Ezen a ponton pedig a gyűjtemény eszméje interferál a hitbizomány ideájával: „Fraknai Tárházom penigh miuel sokféle arany s- ezüst miüből állo, azokat magános laistromban vetettem föl, mellyeket fide comissumnak akarok tartatni, ugy hogy azok mint egy házi clenodiumok legyenek”.⁵⁸ A hitbizomány és a tárház ugyanazt a vágyott célt van hivatva szolgálni: az egyik a hatalmi-gazdasági síkon, a másik a *memoria-fama-gloria* terepen. A két gondolat ki- és összeérése folyamatának betetőzéseként az 1695-ös végrendeletben Pál nádor – az időközben megszületett 1687. évi kilencedik törvény alapján – létrehozta három élő, világi fiúörököse, Mihály, Gábor és József számára a hitbizományt.⁵⁹

Az Esterházy-kincstárát a szakirodalom eddig is hasonlóképpen értékelte: a családi dicsőség, múlt, hatalom megjelenítésének eszközét látta benne. Pontosítani kell azonban ezt a képet: mindez ugyanis elsősorban Esterházy Pál személyes alkotása. Nem elsősorban a családra, az elődökre, hanem saját múltjára, teljesítményére koncentrálva alkotja meg a jövőt. Erre utal az 1685 előtti végrendeletek egy sajátos, az idők során egyre hangsúlyosabbá váló szólama. Már az 1664-es testamentumban felbukkan az ingatlan és ingó vagyonnal kapcsolatosan a „magam szereztem” fordulat, amely a későbbiekben egyre terjedelmesebben, részletesen, forintösszegekkel is alátámasztott, könyvelt tétellé válik a végrendeletekben. Az apjától örökölt adósságok, zálogok és a feleségétől rámaradt javak sorolásakor nem győz mentegetőzni, milyen kevés jutott neki a kötelezettségek kielégítése után, és nem győzi hangsúlyozni, mennyit sikerült neki mindehhez szerezni.⁶⁰ Meglehetősen szokatlan ez ebben

57 Inventarium Thesauri in Arce Frakno existentis, die 8. Januarii 1693., MNL OL P 108. rep. 8. Fasc. C № 37. NB/1, fol. 1–82.

58 Solenne et originale testamentum Principis Pauli Esterhazy Regni Hungariae Palatini anno 1685... MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. G № 58. fol. 34.

59 Az igen terjedelmes, latin nyelvű és számos codicillussal kiegészített végrendelet: MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. G № 66, 67, 68, 70. Közlése: ERDÉLYI Aladár: *Régi magyar hitbizományok története és joga (1542–1852)*. Bp., 1912. 198–222.

60 „Ingó bingó javaimat (mivel szegény Uram Atyámtól, sőt Lánzsérből is mindenestől tizenöt vagy huszezer forint érőnél több én reám nem maradott) mind magam pénzemen vettem sok más jószágokkal együtt, kik acquisitumim lévén, azokról szabadon is disponálhatok, annyival is inkább, hogy a feleségem is a maga részit, melyben coacquisitrixnak mondathatnék is lenni, per totum nekem cédálta confirmálván ezen testamentumomat is a maga subscriptiója alatt.” Esterházy Pál 1678-as végrendeletének részlete. Szó szerint ugyanez a passzus olvas-

a műfajban: a hagyatéktevők sokkal inkább kintlévőségeiket, adósságaikat és a szétoasztandó tételket szokták ilyen aprólékosan részletezni. Bár a jelenleg is Fraknón őrzött kincstári tárgyaknak nincs hozzáférhető teljes katalógusa, a publikált, kiállított művek és az Iparművészeti Múzeumban őrzött hitbizományi egység alapján is bizonyítást nyer Pál nádor állítása. A – főként a budapesti egységben található – korai, 16. századi, 17. század eleji műalkotások csak a kisebbik részét képezik az állománynak, az ötvösművek, raritások nagyobbik része a 17. század közepe után készült alkotás.

Az 1690-es évek elején megkezdett építési munkálatok során létrehozott új tárházi és levéltári helyiségek már egy „gyűjtemény” számára készültek. Az átköltözést megelőzően készült végrendeletekben egy jól artikulált, gonddal felépített tárgyegyüttes képe bontakozik ki, és ez a kép tükröződik a három nagy fraknói kincstár-inventáriumban is.

III. A fraknói tárház inventáriumai

1685

Esterházy Pál 1685-ben készített végrendeletében olvashatjuk: „Fraknai Tárházamban léuő mobiliakrul magános laistromot akarok iratnom, hogy tугyák mikből állyon az, az kinek tudni illik”.⁶¹ Evvel az inventáriummal lehet azonos az a kolligátum, amely egyike a fraknói tárházi leltárak kiadott forrásainak.⁶² A forrás láthatóan különböző időpontokban, különböző kezek által keletkezett iratok halmaza, köztük piszkozatnak tekinthető oldalak, amelyek tartalma másolatban, más kéz által papírra vetve is előfordul. Az iratban a tárgyak tárolására, elhelyezésére vonatkozóan nem szerepelnek információk, még az ékszerkészleteknek sem említik – a minden bizonnyal már akkor is létező – tokját. Az egyes tárgytypuscsoportokat egységként kezelték, egy tételszám alá sorolták őket be. Így például a nagy ékszerkészletek – „Schmuk”-kok – ugyanavval a sorszámmal ellátva szerepelnek itt és a következő ismert, 1693-as és 1696-os – már az új tárházat megörökítő – inventáriumokban. Tegyük hozzá: Esterházy Pál említett, 1685-ös végrendeletében is ennek a sorszámzásnak megfelelően sorolja – emlékezetből! – a készleteket, jól beazonosíthatóan.

A kincstár 1685-ös összeírásban kirajzolódó szerkezete egészen az új tárházi helyiségek megépítéséig megmarad. Ez a 17. században hagyományosnak tekinthető struktúra nagyon hasonló ahhoz, amellyel Nádasdy III. Ferenc sár-

ható az 1685-ös testamentumban is. A kimunkált programnak az is része volt, hogy 1695-ös végrendeletében Esterházy a két legfontosabb rezidenciát, Kismartont és Fraknót mint apjától rámaradt ősi jószágot említi, holott azok a család szerzett javai közé tartoztak.

61 MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. G № 58. fol. 49.

62 A fraknói tárház inventáriumai. MNL OL P 108. Rep. 8. Fasc. C № 48/6. v. 48/U. Közlése: KATONA Imre: i. m. (56. j.) 461–502.

vári kincsrának leltárában is találkozunk:⁶³ először a nagy értékű ékszerkészletek, majd az arany ékszerek, raritások, ezüst művek következnek, amelyeket a díszes fegyverek, lófelszerelések és öltözékek követnek. Már itt találkozhatunk avval a fraknói inventáriumokban később is megjelenő tagolással, amelyben minden egyes tárgycsoportot (pl. az egyes ékszerkészleteket, tárgytípusokat anyag szerint) külön lapra kezdtek feljegyezni. Ez pedig szintén említésre méltó stációja a gyűjteménnyé válás hosszú folyamatának. Ahogy az ingóságokból gyűjtemény válik, a gazdasági jellegű összeírásokból hosszú fejlődési folyamat eredményeként születik meg a gyűjteményi katalógus.⁶⁴ A tárgyak vagyontárgyi jellemzője, elsősorban a pénzben kifejezhető értéke helyett egyre inkább a tárgyegyüttesek alkotta jelentés, így a hozzájuk köthető különböző „tartalmak” kerülnek előtérbe. Ez megfigyelhető nem csupán Esterházy Pál, de – a gyűjtés tekintetében legfontosabb pályatársa – sógora, Nádasdy Ferenc tárházi inventáriumára esetében is. A proveniencia, a tárgy megszerzésének módja, a tárgyhoz kapcsolódó legendák vagy éppen valós történetek, sőt, csodák lesznek a tárgy besorolásának alapjai, a tárgy fizikai tulajdonsága – nyersanyaga – és funkciója mellett. Ez határozott különbséget, távolodást mutat a 16. század második felének *Kunst- und Wunderkammer*jeiben alkalmazott felosztásnak: ott a históriával bíró, vagy éppen jelentős előző tulajdonosoktól, különleges módon a gyűjteménybe kerülő tárgyak a *mirabilia*, *exotica* vagy a *raritas* csoportokba sorolva nyertek jelentést. Ezek a kategóriák a 17. század második felében-végén már nem jelennek meg: a gyűjtemények létrehozásában az esztétikai, technikai, művészi minőség lesz a vezérelv. Az alkotó személyiség áll a fókuszban – az alkotóé és a gyűjtőé. Mindez a fraknói kincstár leltárain is követhető: az 1685 körüli inventáriumlapok kusza halmozásban már megfogható, de kiteljesedett, érett formájában a két nagy, latin nyelvű összeírásban tárul fel.

Az 1693-as és az 1696-os leltárak

Esterházy Pál élete, karrierje zenitjén túl kezd hozzá egy nagyszabású, bonyolult szervezést és tetemes költségeket igénylő tárház építéséhez 1690 körül. A levéltár szomszédságában elhelyezkedő két terem eredeti berendezésével, mennyezeti díszítőfestésével együtt maradt fenn. Az új helyiségek építésének idején készített 1693-as, szintén latin nyelvű kincstár-inventárium még az átköltöztetés előtti állapotban örökítette meg a fraknói kincstárat.⁶⁵

63 Kiss Erika: i. m. (38. j.) 933–968.

64 Heinrich KLAPSIA: *Von Kunstkammern-Inventaren*. Versuch einer quellenkritischen Grundlegung. In: *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, 49 (1935) 444–445; Paula FINDLEN: *Possessing Nature*. Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy. University of California Press, 1994. 36 pp.

65 *Inventarium Thesauri in Arce Frakno existentis*, die 8. Januarii 1693. MNL OL P 108. rep. 8. Fasc. C № 37.NB/1, fol. 1–82.

Az 1693-os inventáriumba áttekinthető, láthatóan előre eltervezett rendszerben vezették be a nagy mennyiségű tételt. Az 1685-ös leltárban szereplő tárgyak közül több is követhető, felismerhető, de sok esetben részletezőbbek a leírások, pontosabbak a meghatározások. A leltár jelentőségét tovább növeli, hogy általa a korábbi kincstári elrendezésre vonatkozó fontos információk is megtudhatók. A kincstár első helyiségében 15 „armarium”-ot sorol fel több-kevesebb tárggyal, majd – a 35. tétellel – a „második almárium alatti fiók”-kal folytatja a sort. Feltételezhető, hogy az inventáló körbejárt a kincstári termen.⁶⁶ A kincstáron kívül, annak talán előterében – „In Exteriori Thesaurario sive Armamentario” – nyolc almárium következett, majd egy harmadik teremben – „In tertio Thesaurario Secundo autem armamentario” – további tizenhat szekrény. Közülük a kilencedik „ad Capellam”, a kápolna irányában, talán az odavezető bejárat, ajtó közelében helyezkedett el. A három helyiség talán azonos azzal a három teremmel, amelyben 1645-ben Esterházy Miklós kincseit írták össze. A fraknói vár 1671-ben készült alaprajzán sajnos nem fogható meg ez a teremsor, az alaprajz az udvar szintjét, a földszint helyiségeit mutatja.⁶⁷

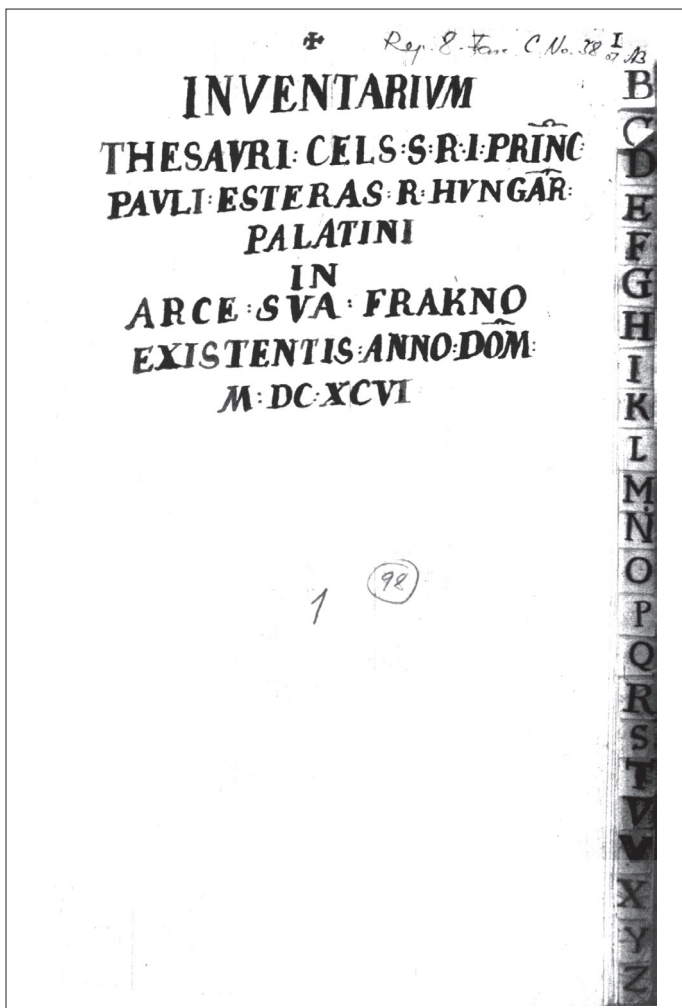
Az 1693-ban leltárba vett egységek mind visszaköszönnek az 1696-os leltárban. A tárgyak elhelyezése változott: a háromteremnyi anyag immár két, nagyobb tárházi helyiségbe került, egységesen a fal elé épített, üvegezett frontú, számozott ajtajú tároló szekrényekbe, almáriumokba. A csoportosítás sorrendje is csak némileg módosult: a hagyományosan elsőként álló nagy ékszerkészleteket egy almáriumba (54–55. szám) helyezték, de a készleteken belül megtartották az előző, 1693-as rendszert. Az egyes készletek megnevezését külön lapokra vezették be, közöttük azokat is, amelyeket nem követ leírás, hiszen a drágaságok a „celsissima principessa használatában” voltak.⁶⁸

Az 1696-os leltárt egy regiszteres könyvbe jegyezték be, az 1693-as, sőt, már az 1685 körüli leltárnál is megismert módon: minden szekrény, azaz

66 Hasonló leltározási mód figyelhető meg Nádasdy Ferenc sárvári tárházi terme esetében: ott a harminckettedik almáriumot követően kezdik összeírni az első almárium alatti fiókkal a fiókokban elhelyezett (többnyire textil) tárgyakat. Ld. Kiss Erika: „...so nicht zu aestimirn”: Nádasdy Ferenc sárvári tárházának rekonstrukciója. In: *Galavics-emlékkönyv*, 204–214.

67 Michael Ignatius Osterholdt rajza. MNL OL T 2 1060. Közlése: *Bollwerk Forchtenstein*. Burgenländische Landesausstellung 1993 auf Burg Forchtenstein. Redigiert von Jakob M. PERSCHY. Burgenländische Forschungen, Sonderband 11. 151.

68 Az igen nagy értéket képviselő ékszerkészletek közül több is annak ellenére került be mint tétel az inventáriumokba, hogy gyakorlatilag soha nem jelentek meg fizikailag a tárházban. Az úrnő használatában, valószínűleg a rangidős Frauzimmer kezelésében voltak. A leltárak még azt sem említik, hogy milyen tételekből, milyen ékszerekből álltak ezek a nagy készletek, csak a fő díszítő drágakő utáni elnevezést (pl. „smaragdös Smuk”, „gyémántos gyöngyös Smuk”) tüntetik föl.

1. kép

A fraknói tárház 1696-os leltárának kezdőoldala.

MNL OL P 108. Rep. 8. Fasc. C, No 38 NB

tárgyegység külön, saját oldalt kapott. (1. kép) Az oldalak tetején Esterházy Pál jól azonosítható szálkás betűivel róttta fel a szekrények számát – vélhetően a leltár elkészítése előtt –, majd különböző kéz „töltötte ki”, azaz vezette be az egyes szekrényekben szereplő tárgyak számozott sorát.⁶⁹ Többször szembesülhetünk avval, hogy az egyes szekrények tartalma és a számukra szabadon hagyott üres oldalak mennyire összhangban vannak: az előre beírt szekrényzámos oldalakat változó számú üresen hagyott lapok követik,

⁶⁹ A tárgyak sorszámozása minden szekrélynél újraindult.

az is megesik, hogy a következő egység verso-oldalon kezdődik. A két terem több tucat szekrényeinek tartalma, nagyon pontosan „ér össze”. Ez nem csupán annak köszönhető, hogy ez az irat a tisztázat. Előfordul ugyanis utólagos betoldás, igaz, rendkívül kevés alkalommal.⁷⁰ A tételleírásokat két különböző kéz vetette papírra, de a tárgyleírások struktúrája, terminológiája végig egységes. Az 1685-ös inventáriumhoz képest azonban az 1696-os sokkal távolságtartóbb: a korábbi, „mely az szegény Atyámé volt”-típusú személyes megjegyzések helyett rövid, tényközlő információkat olvashatunk a tárgyak történetéről, eredeti tulajdonosáról.⁷¹ Az inventárium és a kincstár elrendezése is rendkívül összeszedett, előre eltervezett képet mutat; az elrendezés és az inventálás pedig a tulajdonos Esterházy Pál személyes jelenlétében készülhetett. Ez utóbbi nem csupán az inventárium írásképből, hanem a leltár nem szokványos, ám rendkívül fontos bevezetőjéből is következtethető.

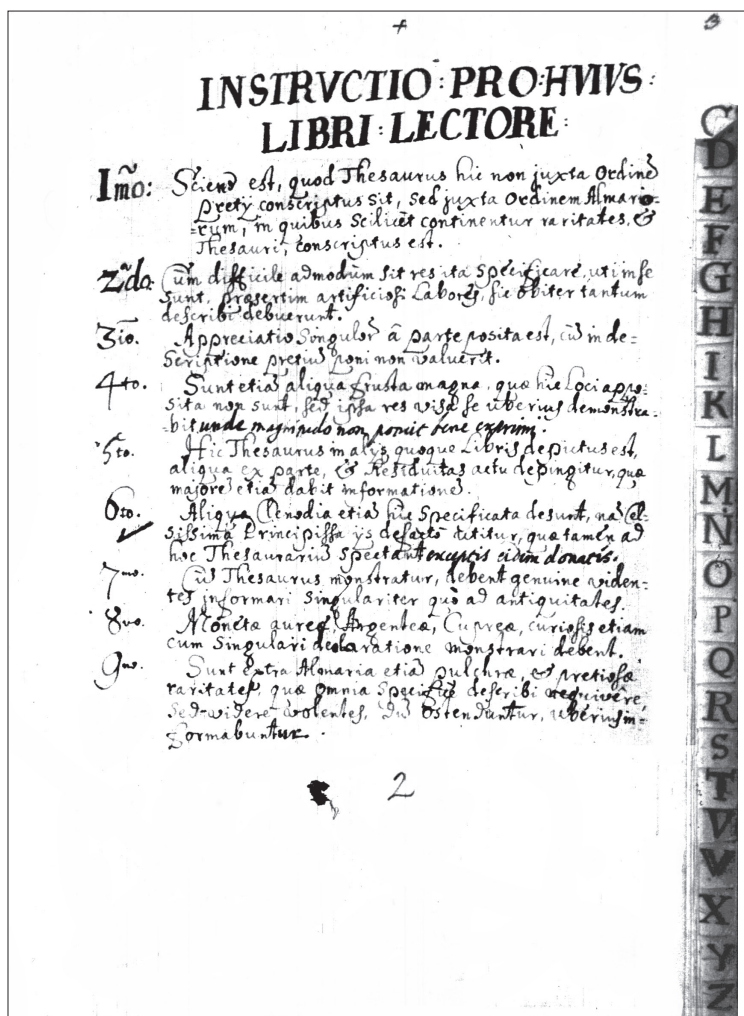
Az 1696-os latin nyelvű inventárium érdemi részét egyoldalas bevezető előzi meg: egyfajta használati utasítás, figyelmeztetés az *olvasókhoz*. (2. kép) A rövid bevezető első pontja a leltár és egyben a kincstár szerkezetének magyarázatát adja. Figyelmeztet, hogy a lista nem érték, hanem elhelyezkedés szerint sorolja fel a tárgyakat.⁷² Különbséget tesz tehát a szokásos, a birtokok felmérésekor végzett gazdasági leltár és kincstára leltára között, a tárgyak pénzben kifejezett értékét vagy például az ezüstművek súlyát szándékoltnan fel sem tünteti. Az inventárium bevezetőjének ötödik pontja pedig Esterházy Pál gyűjtői képmásának egy eddig ismeretlen, rendkívüli vonását tárja fel: „Hic Thesaurus in alys quooque Libris depictus est, alliqua ex parte, et Residuiitas actu depingitur, qua maiorem etiam dabot informationem.” Ennek a „másik könyv”-nek a mibenlétére utal az az 1696. november 29-én készült 13 oldalas lista, amely ugyan nem a teljes tárházi anyagot tartalmazza, de a nagy, latin nyelvű inventáriumban megismert szekrény- és sorszámot pontosan követve készült.⁷³ A címben olvashatók szerint ezúttal azokat a tárgyakat vették számba, melyeket az *aulicus pictor* „még nem festett le”.

70 Az 51–52. szekrény utolsó, 32–34. tételei.

71 A ma az Iparművészeti Múzeumban őrzött aranyozott ezüst zászlócsúcs (ltsz.: E.71.5.) az 1645-ös hagyatéki leltárban már szerepel, mint „az boszniai passa Szokolovics Ibrahimtól” nyeretett. Az 1685-ös leltárban „eöreghez ezüst Zászlora valo vert” szív, az 1696-os inventáriumban *Superfices argentea deaurata Vexillj a Bassa Ibrahim Bosnensi per Comitum olim Nicolaum Esztoras Generalem Ujvarianam (Armarium sub № 21 et 22. № 6.)* Ez utóbbi megfogalmazás akár egy múzeumi leltárkönyvben is megállná a helyét.

72 Mai terminussal élve: polclista-készült, amelynek nagy előnye, hogy így a legkönnyebb „visszakeresni” egy tárgyat. Evvel egy olyan fiktív, „személyi szám”-szerű azonosítót kap, amely önmagában nem mond a tárgyról bővebbet, de biztosan visszakereshetővé teszi.

73 In *Thesaurario Celsissimi Principis Regni Hungariae Palatini Fraknensi, Rerum Aurearum et Argenteiarum ac aliarum Rerum nunc ultimatum Inventatarum, nic dum per Pictorem Aulicum depinctarum Conscriptio*. MNL OL P 108. rep. 8. Fasc. C № 38NB [1–13]

2. kép

A fraknói tárház 1696-os leltárának bevezetője.

MNL OL P 108. Rep. 8. Fasc. C, No 38NB

Az egykori illusztrált fraknói leltárkönyv nem ismert, remélhetőleg lap-
pang – ha egyáltalán elkészült. A hercegi levéltár anyagában fennmaradt ék-
szerábrázolások alapján mindenesetre elképzelhetjük az egykori képes kincs-
tári katalógust.⁷⁴

A színezett tollrajzokon különböző drágaköves ékszerkészletek, illetve
gyöngyből fűzött nyakékek, övek láthatók. Az egyes lapokon látható összetar-
tozó készletek – a 17. századi magyarországi szóhasználatban *Smuknak*,

öltözetnek nevezték őket – különböző időrétegek divatos művei. Közöttük több olyan is, amely felfedezhető például Thököly Katalin⁷⁵ vagy Thököly Éva portréján.⁷⁶ Utóbbin a hercegné azt a hatalmas, reprezentatív gyémántos melldísz viseli, amely a mariazelli fogadalmi képen⁷⁷ is látható, és amely ékszer az 1685-ös, az 1693-as és az 1693-as leltárban is felfedezhető.⁷⁸ A ruhaderék elejét díszítő gyémántos ékszer egymásba fonódó virágos, leveles indákból álló kompozíció. Három egymáshoz rugalmasan, karikákkal rögzített tagból áll, amely a viselést könnyítette meg – igaz, nem túlzottan. Az ékszer felső, középső eleme egy stilizált, ötágú koronát ábrázol. Az inventáriumokban mindig az 1. számmal jelölt ékszerkészlet első eleme, amely az 1693-as és az 1696-os inventáriumban nevet is kapott: „Monile seu Smuk ex puris Adamantibus confectum, & Haußklenot nuncupatum”.⁷⁹ A „házi ékszer” kifejezés összecseng az Esterházy Pál 1685-ös végrendeletében leírtakkal, ahol kincstárát „házi clenodium”-ként, a hitbizományi birtokokhoz hasonlóan egy kézben örökítendő egységnek rendeli. Mindebben újabb bizonyítékát látjuk a korábban megfogalmazottaknak: a kincstári állomány egységes, koncepcionálisan újragondolt elhelyezése és a hitbizomány létrehozásának szándéka, majd sikere szorosan összetartozó lépések.

A fraknoi tárház a 17. század közepére, második felére létrejövő *Schatzkammerek* közé tartozik. Semmi esetre sem *Kunst- und Wunderkammer*: állományában, koncepciójában nem játszott szerepet az az egyetemességre, a teremtett és alkotott világ minden szegmensének megragadására irányuló

75 Frakno, Esterházy Privatstiftung

76 Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 97.2.M

77 1689, ismeretlen mester műve. Mariazell, Bazilika. Közölve: *Mariazell és Magyarország. Egy zárandokhely emlékezete. Kiállítási katalógus.* Szerk. FARBAKY Péter, SERFŐZŐ Szabolcs. Bp., 2004. Kat. IV-8. (GALAVICS Géza)

78 Az egyes lapokon látható ékszerek, azok csoportjai az 1685-ös leltárban olvashatókkal mutatnak összefüggést. Az, hogy a rajzok egy kéz alkotásai, a rajtok szereplő darabok viszont különböző, úgy 15–20 év különbséggel „divatos” tárgyak, megerősíti azt a feltételezést, hogy a rajzok leltárként, meglévő darabok ábrázolásaiként készültek, nem pedig ötvöstervek.

79 *Inventarium Thesauri in Arce Frakno existentis, die 8. Januarii 1693.* MNL OL P 108. rep. 8. Fasc. C № 37.NB/1. fol. 2. Az 1696-os leltárban: *Clenodium seu Smuk ex puris Adamantibus confectum et Haußklenot nuncupatum.* *Inventarium Thesauri Celsissimi Sacri Romani Imperii Principis pauli Esteras regni Hungariae palatini in Arce Frakno existentis, Anno 1696.* MNL OL P 108. rep. 8. Fasc. C № 38NB. fol. 36; A 16. század közepén fordul elő először; uralkodói, dinasztikusnak szánt kincstárak legfontosabbnak tartott darabjait nevezték így, amelyeket semmilyen körülmények között nem lehetett elidegeníteni. A Habsburg-családi kincstár I. FERDINÁND idején kijelölt műveiről: Alphons LHOTSKY: *Geschichte der Sammlungen.* Wien, 1945. 155; I. FERENC francia király 1530-ban hozott rendelete a királyi kincstár nyolc különleges ékszerét a francia királyok elidegeníthetetlen tulajdonának nyilvánította. Az óvintézkedés elsősorban a nagy értékű drágaköveket érintette. WITTELSBACH ALBERT bajor herceg 1565-ben különítette el azokat a *Kleinodnak* nevezett műveket, amelyeket a hercegi ház örök, elidegeníthetetlen tulajdonává nyilvánított.

tudós szándék, amely a *Kunst- und Wunderkammere*k eminens tulajdonsága.⁸⁰ A Fraknón ma is hangsúlyos látványi elemként jelen lévő tengeri szörnyeknek, preparátumoknak, *mirabiliáknak* szinte alig van nyomuk az 1696-os – és a korábbi – inventáriumokban.⁸¹ Az Esterházy-kincstár komplexitása nem a *macrocosmosra* irányult, hanem a létrehozó személye, pályája, a tulajdonosból gyűjtővé váló Esterházy Pál volt a fókusza és origója ennek a gyűjteménynek. Esterházy Pál kincstárának mintaadója valószínűleg az éppen a „kihordás”, a fraknói tárház megépítését megelőző évtizedekben létrejövő bécsi császári kincstár lehetett. A tárgytipusok és azok csoportosítása is a császári *Schatzkammer* rendszerét követi.⁸²

A tárház és levéltár egysége, a termék egységes berendezése, a tárgyak elhelyezésének kiérlelt koncepciója, a szándékosan nem gazdasági, jogi iratként megkomponált leltárkatalógus és az illusztrált, képes katalógus – legalábbis a létrehozás szándéka – mind rendkívüli, nagyon korszerű mintákat követő mecénási, gyűjtői gondolkodásmódra vall. A megvalósult művön ugyanakkor olyan sajátos, archaikus vonások is felismerhetők, amelyekben maga az „alkotó” Esterházy Pál gyűjtői, mecénási énjének kettősségére ismerhetünk. Nevezetesen, hogy Esterházy Pál gyűjtői fejlődése kincstára esetében nem lép át egy határt. Egész életében megmarad a tisztán esztétikai alapú, a csakis a minőséget, a gyűjtemény gondolati egységét szem előtt tartó „valódi” gyűjtői magatartás határán innen.⁸³ Ez a kincstár esetében nem elsősorban a tárgyak minőségén érzékelhető. A begyűjtött ötvösművek, órák, *Kunstkammerstückök* egyenletesen magas színvonalról tanúskodnak. A kincstár elrendezése azonban archaikus elemeket mutat: bár üvegezett ajtajú, tehát a *Schauraumra* jellemző berendezéssel, de rejtetten, a lakóterekből csapóajtóval megközelíthető „trezor” épült Fraknón. Olyan tárgyak is ide kerültek, amelyek általában

80 A két gyűjteménytípus kronológiájának és programjának különbségéről: Arthur MACGREGOR: *Curiosity & Enlightenment*. New Haven–Yale University Press, 2007. 30–33, 51.

81 A jelenlegi elrendezés sokkal inkább követi az 1721-ben, Esterházy Pál 1713-as, majd két örököse 1721-es tavaszi halálát követően készült nagy inventáriumban olvashatókat. Ekkorra a fraknói kincstár eredeti szerkezete erőteljesen fellazult és felhígult: nagyon sok „dibdáb és elromladozott”, töredék tárgy, maradék nyersanyag volt a szekrényekben az eredeti állomány mellett. Néhány tárgycsoport „elpárolgott”, így például nyomát sem találjuk a nagy ékszerkészleteknek vagy például jó néhány nagy asztali ezüstműnek. Az egyes szekrények tartalma is vándorolt, cserélődött. Ld. A *fraknói kincstár 1721-ben készült leltára*. Iparművészeti Múzeum, Adattár, ltsz.: KLT 236/1957. Hibás datálással közli: KATONA Imre: *A fraknói kincstár 1725-ös leltára*. Művészettörténeti Értesítő, 29 (1980) 2. 131–147. A valószínűleg a hitbizomány átadása körüli eljárás során a vármegyei inventálók által készített magyar nyelvű inventárium német nyelvű változata: MNL OL P 108. Rep. 8. Fasc. C № 44. Mindkét iraton az 1721-es dátum szerepel.

82 Alphons Lhotsky: *Festschrift des Kunsthistorischen Museums zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes*. Teil 2, Die Geschichte der Sammlungen: Hälfte 1. Von den Anfängen bis zum Tode Kaiser Karls VI. 1740. Wien, 1941–1945. 155.

83 Ld. Buzási Enikő tanulmányát a jelen kötetben.

a használati, lakott helyiségek berendezéséhez tartoztak, így az ezüstbútorok. A leltárba felvették a hercegné használati ékszereit is, amelyeket viszont soha nem írtak le az inventáriumokban – a „tulajdon” ténye fontosabb volt a „műtárgy” megjelenésénél. A minőség, esztétikai érték okán kincstárba került tárgyak mellett továbbra is fontosak voltak az ereklyeként felhalmozott művek, amelyek eredetét – vagyis a tárgy eredeti tulajdonosát – kis pergamenlapokon, „czédulák”-on is feltüntették: rózsafüzérek és öltözékek.⁸⁴ A rendkívül korszerű mintáknak a korabeli Magyar Királyságban páratlanul álló követése és egy korábbi, a 17. század közepére jellemző kincstár-, *Kunstkammer*-építő szemlélet együttesen van jelen Esterházy Pál törekvéseiben. Ez a furcsa diszszonancia a fraknói kincstár egy további vonásában is megfigyelhető. A fraknói kincstár anyagának, helyének, elrendezésének létrehozása, kiépítése Esterházy Pál késői műve, de a „tartalom” beszerzése az 1680-as évek környékére végbement. De miért az 1690-es években látott hozzá a nádor, birodalmi herceg, az aranygyapjas rend lovagja, hogy új, reprezentatív helyiségeket hozzon létre gyűjteménye ezen egységének?

Az időzítés ugyanis fontos: ha végigtekintünk az európai kora újkori gyűjtéstörténet nagy alkotásain, azt látjuk, hogy azok az életük alkotó, inventív szakaszában álló „tulajdonosok” gyűjtői tevékenységének munkájaként jönnek létre. Olyan alkotásként, amelyben sokszor a személyes (ízlés) fejlődést is nyomon követhetjük. A fraknói tárház 1696-ban azonban egy út vége.⁸⁵ A levéltár és kincstár együttese valamiféle bizonyítéka annak a karriernek, hatalomnak, amelynek fénye, ereje a tárház létrehozásának idején már egyértelműen fogyatkozott. Retrospektív mű, az évtizedek alatt felépített család-birodalom manifesztálódása. Nem elsősorban a család törtérijának, a régi arisztokráciához mérhető dicső múlt megjelenítése, hanem Esterházy Pál ön-émlékműve.

Esterházy Pál mecénási működését elemezve Galavics Géza figyelt fel e pályára ívének sajátosságára, mecénatúrájának befelé fordulására az 1680-as éveket követően. A „befelé fordulás” ez esetben sokkal inkább én-központúság. Nem az

84 Kiss Erika: *Czédulák egy főúri kincstárból*. Adalékok a fraknói tárház történetéhez. Művészettörténeti Értesítő, 60 (2011) 2. 303–312.

85 Nem véletlenül jegyezték meg többen, hogy a fraknói Esterházy-kincstár valójában a 18. század elején lezárt gyűjteménnyé vált: anyagában ritka a számottevő gyarapodás. Ld. Anna RÁKOSSY: *Beiträge zur Entwicklung der Schatzkammer der Fürsten Esterházy im 18. Jahrhundert*. In: *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Bd.128. Eisenstadt, 2009. 201–218; RÁKOSSY Anna: *Egy forrásértékű inventárium 1778-ból az Esterházy-kincstár „moblis” darabjairól*. In: *Ars Perennis*, 2010 293–301. Egy további hiány is a kincstár-mű lezártágát mutatja: nevezetesen a leltárak hiánya. Egy ilyen jelentős vagyónállományról jelenlegi ismereteink szerint nem készült későbbi leltár, legalábbis Esterházy Pál életében nem. Az 1721-es leltár már az örökösök halál utáni vagyón-leltár. Ez azonban már egy kissé „elzüllött” állapotát mutatja a kincstárnak. Ld. 84. jegyzet.

intimitás irányába, hanem a saját személyiség, pálya újból és újból való pozicionálása, láttatása-bizonygatása felé. Ez időtől elsősorban Esterházy saját pályája, életének állomásai hívtak létre új alkotásokat.⁸⁶ Ezek az alkotások azonban továbbra is rendkívül nagy ívű és nagyratörő vállalkozásokban öltöttek testet: a mariazei bazilika Esterházy-donációi⁸⁷ vagy éppenséggel az uralkodói reprezentáció eszköztárából kölcsönvett lovasszobor-portré ennek eminens művei. Esterházy Pál mecénási művének ehhez a szakaszához tartozik a fraknói kincstár is.⁸⁸

Az 1721-es leltár szerint a hercegi kalapot is őrző almáriummal szemben „egy Sellye székből öltöztetett Üdvözült Herczegh Eszterhás Páll Palatinus Statuaja” üldögélt.⁸⁹ A kincsei között trónoló figura *pendantja*, egyben folytatása is a nem messze, a várudvaron álló Esterházy Pál-lovasszobornak: önarcképek a *Stammburgban*, kint és bent. A négy fal között.

86 GALAVICS 1988. 144.

87 GALAVICS Géza: *A mariazei kegyoltár és Esterházy Pál*. In: Mariazell és Magyarország. i. m. (77. j.) 113–124.

88 1691, Michael FILSER, kismartoni kőfaragó műve.

89 A fraknói kincstár 1721-es inventáriuma: Iparművészeti Múzeum, Adattár, ltsz.: KLT 236/1957; Ld. SZILÁGYI András: i. m. (35. j.) 95–99, 97–98. Esterházy Pál mecénási életművében újabb példa a nagyon új- és korszerű minták követésére. Hasonló, egész alakos, felöltöztetett viaszfigurákat több kortárs uralkodói, hercegi udvarban is állítottak. Az álló vagy ülő, életnagyságú figurák fejét és karját viaszból, testét fából készítették, és többnyire a modell saját, valódi ruháiba öltöztették. Esterházy Pál – feltételezhetően szintén ily módon megmintázott – figurájának legközelebbi analógiája I. Frigyes porosz király még életében készült egész alakos ülő viaszképmása, Esterházy halálának évéből, 1713-ból. Ld. Julius von SHLOSSER: *Geschichte der Porträtbildneri in Wachs*. Ein Versuch. In: *Jahrbuch der Kunshistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*. 29 (1910–1911), 171–258. 229. A téma legújabb összefoglalása: *Ephemeral Bodies*. Wax Sculpture and the Human Figure. Ed. Roberta PANZANELLI. Getty Research Institute, Los Angeles, 2008.

Michael Filser (Felser): Esterházy Pál lovas szobra, 1691. Fraknó vára